

СЕКЦІЯ 8

РОЗВИТОК ПРОДУКТИВНИХ СИЛ І РЕГІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

УДК 332.146.2

Сурай А.С.*кандидат економічних наук,
доцент кафедри менеджменту та бізнес-адміністрування
Черкаського державного технологічного університету*

РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ОГЛЯД ФОРМУВАННЯ ДІЛОВОГО СЕРЕДОВИЩА РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

У статті розглянуті особливості формування та розвитку вітчизняного ділового середовища в історичному контексті. Розглянуті наукові підходи до виділення етапів розвитку ділового середовища регіонів України. Виділені 8 істотних відмінностей між сучасним («новим») середовищем здійснення бізнес-функцій та «старим» (до ХХ ст.). Виокремлені суттєві обставини формування сучасного ділового середовища, що справили безпосередній вплив на його характеристики та випливають з історико-ментальних особливостей розвитку регіонів України.

Ключові слова: ділове середовище, регіони, історичний розвиток, ретроспективний аналіз, регіональний розвиток, бізнес-середовище.

Сурай А.С. РЕТРОСПЕКТИВНИЙ ОБЗОР ФОРМИРОВАНИЯ ДЕЛОВОЙ СРЕДЫ РЕГИОНОВ УКРАИНЫ

В статье рассмотрены особенности формирования и развития отечественной деловой среды в историческом контексте. Рассмотрены научные подходы к выделению этапов развития деловой среды регионов Украины. Выделены 8 существенных различий между современной («новой») средой осуществления бизнес-функций и «старой» (до ХХ в.). Выделены существенные обстоятельства формирования современной деловой среды, оказавших непосредственное влияние на его характеристики и вытекающие из историко-ментальных особенностей развития регионов Украины.

Ключевые слова: деловая среда, регионы, историческое развитие, ретроспективный анализ, региональное развитие, бизнес-среда.

Suray A.S. RETROSPECTIVE REVIEW OF BUSINESS ENVIRONMENT OF REGIONS OF UKRAINE

In the article features of formation and development of the domestic business environment in a historical context are considered. The scientific approaches to the identification of the stages of development of the business environment of the regions of Ukraine are considered. Dedicated to 8 significant differences between the modern ("new") environment for the implementation of business functions and the "old" (up to the 20th century). Essential circumstances of the formation of the modern business environment that directly influenced its characteristics and stemmed from the historical and mental features of the development of the regions of Ukraine were singled out.

Keywords: business environment, regions, historical development, retrospective analysis, regional development.

Постановка проблеми. Однією з найважливіших і найцікавіших проблем економіки України є розвиток відносно нового в масштабах історії країни сектора – бізнес-середовища. Актуальною проблемою вбачаємо необхідність спрогнозувати, передбачити можливі перспективи розвитку ділового середовища регіонів України у всій їх різноманітності, яку можливо вирішити тільки з позицій розуміння історичних особливостей його формування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості та закономірності історичного розвитку ділового середовища в країнах світу висвітлено у працях таких зарубіжних учених як Долан Є.Дж. [4], Линдсей Д.Е. [4], Веблен Т. [6] та ін. Формування ділового середовища в контексті розвитку інформаційного середовища вивчали О. Фінагіна [8]. Ділове середовище розглядали через призму культурно-ментальних зрушень Бутко М.П. [8], Туган-Барановський М.І. [9], Пачковський Ю.Ф. [2]. Сучасні автори – такі як Щедровицький П.Г. [2], Небрат В.В. [10], Т.С. Водотика [1] та інші доповнюють і розкривають окреслену проблематику.

Постановка завдання. Ми ставимо за мету розглянути особливості формування та розвитку вітчизняного ділового середовища в історичному контексті. Намагатимемося усвідомити історичні причини

формування ділового середовища в тому вигляді, в якому воно існує в нашій сучасній дійсності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Розглянемо процеси становлення вітчизняного бізнес-середовища в регіонах України. Найбільш широко та конкретно це питання розкрито нашим співвітчизником Водотикою Т.С. [1]. Вчений виділив 11 основних етапів, які пройшло підприємництво в своєму історичному розвитку (підприємництво в античну епоху, середньовічна доба, литовсько-руська доба, козацька доба, імперська доба, підприємництво в добу індустріального суспільства, доба після Першої світової війни, прихід більшовиків до влади, західноукраїнські землі, підприємництво в епоху постіндустріального суспільства, підприємництво в незалежній Україні).

Ретроспективний аналіз дозволив виявити ряд істотних відмінностей між «старим» і «новим» (сучасним) українським бізнес-середовищем.

1. Бізнес-середовище початку ХХ століття в Україні зароджувалося знизу, тобто еволюційним шляхом, послідовно пройшовши через усі етапи становлення буржуазії як класу. В наші дні картина прямо протилежна: підприємницький шар (мова про великий бізнес) на 97% складається з представників вчорашніх «червоних директорів» (як наслідок: рідкісне

для світової практики надзбагачення окремих бізнесменів української еліти за 4 – 5 років і входження в число 500 найбагатших людей світу в умовах економічного занепаду).

2. Природний історичний «порядок» розвитку бізнес-середовища в Україні був наступним: торговельне бізнес-середовище – промислове – аграрне – фінансове – банківське (в країнах розвинутого капіталізму промислове і аграрне бізнес-середовище розвивалося одночасно, тобто не мало, як в Україні, досить чіткої часової межі). Сучасне бізнес-середовище взяло розбіг з іншого кінця, особливо бурхливо розвивалося у формі біржової і дрібної вуличної торгівлі [1].

3. Мета «класичного» здійснення бізнес-функцій – виробництво товарів і послуг, мета сучасного – їх розподіл. Як пише Пачковський Ю. Ф.: «В Україні досить складно йде процес формування класу ефективних промислових капіталістів – приватний капітал уникає здійснювати вкладення в більшість галузей і підприємств; якщо суспільство існує за рахунок проїдання свого виробничого апарату, інвестувати в останній – значить прирікати капітал на зникнення» [2, с. 144-145].

4. Українське бізнес-середовище зачиналося і будувалося на основі рівноймовірного ринкового ризику з опорою на ідеологію індивідуального успіху. У теперішніх функціонерів бізнес-середовища в основі їх починань, як правило, – потужна номенклатурно-бюрократична підстраховка, яка рухається на принципі кругової поруки.

5. Українське бізнес-середовище відзначалося винятковою байдужістю до політичної діяльності (аж до початку ХХ ст.), а сьогоденні бізнесмени беруть активну участь у житті країни. Бізнесмени самі прагнуть влади. Така позиція скорочує трансакційні витрати. Фактично на місцях переходять до політичного устрою, яке було відомо в Україні 19 століття і іменувалося цензовим виборчим правом. Тоді в деяких регіонах існувало гласне право, згідно з яким, у виборах брали участь тільки особи, наділені власністю. Зараз це правило є в Україні негласним і це – своєрідна інституційна пастка для розвитку демократії.

6. Культурно-ментальні успадкування визначили, що українські бізнесмени малого та середнього бізнесу в більшій мірі відчужені від суспільства і психологічно захищені від соціального несхвалення. Це пов'язано з розвитком українського бізнес-середовища в умовах незбалансованого ринку, без реальної та послідовної підтримки з боку держави, в соціокультурному середовищі несхвалення, демонструючи відкрите протиставлення бізнесу державі і крайньому прояву індивідуалізму [3]. В Україні 19 ст. була інша ситуація: бізнес-середовище вбудовувалося в досить стійку соціокультурну систему і розвивалося в комплексі різноманітних, але відносно стабільно структурованих цінностей, норм, поведінкових зразків [1].

7. Українське бізнес-середовище було відзначено ідеєю патріотизму, пошуком для України свого власного цивілізованого шляху розвитку. У сьогоденньому підприємницькому середовищі домінують ідеї космополітизму, адаптації численних варіантів розвитку країни до західних (Європейські країни) і східних (Японія, Китай, Сінгапур) моделей розвитку.

Так як здійснення бізнес-функцій немислиме поза рамками ринкових відносин, то можна сказати, що підприємницька економіка – це ринкова економіка. Однак таке визначення носить занадто загальний характер. Як засвідчує історичний огляд і історія економічного розвитку, роль бізнес-середовища в господарському житті України істотно змінювалася.

Аж до промислової революції ХІХ століття воно виконувало місію посередництва. З переходом до соціалістичного ладу бізнес-середовище практично знищується. І тільки з кінця ХХ століття бізнес-середовище перетворюється на знаряддя розвитку економічної системи, забезпечення її життєздатності і динамічності.

Бізнес-середовище як багатоаспектне явище викликає активний інтерес багатьох зарубіжних і вітчизняних дослідників, тому що однією з її найважливіших соціальних функцій є підвищення добробуту суспільства [4, с. 134-162].

Трактування здійснення бізнес-функцій як новаторства, а бізнесмена як особи, яка є рушійною силою прогресивних змін в економіці, як найкраще відповідає сучасному етапу розвитку України.

При цьому слід внести деякі уточнення: «поза зміною людського думкодіяльного самовизначення немає і не може бути ніякого «королівського шляху» в майбутнє. Лише економічні і господарські агенти, залучені в процеси розвитку розумової діяльності, що прийняли принципи розвитку і взяли на озброєння певні епістемологічні стратегії, можуть забезпечити зміну ситуації і гарантувати собою реалізацію тих чи інших господарських відносин» [5, с. 20-58]. Не випадкова формула Г.П. Щедровицького про те, що мислення – це спосіб життя.

Тобто по відношенню до українських бізнесменів можна зробити висновок про те, що зміна способу економічних відносин від розподільних до ринкових можливо в разі зміни мислення. Дане положення не нове, схоже припущення було висловлено також представником інституційної школи Т. Вебленом, який розглядав інститутути як «звички мислення» [6, с. 104], що впливають на вибір стратегії економічної поведінки в доповненні до мотивації раціонального економічного вибору.

8. Отже, говорячи про економіку підприємницького типу, під нею слід розуміти таку її організацію, в якій бізнесмен як особистість, що володіє особливим типом мислення, здатний приймати рішення і думати «інакше», тобто здатний генерувати нові ідеї, грає роль рушія економічного прогресу. При цьому найважливішим мотивом економічної поведінки бізнесмена вважається не максимізація прибутку, а підвищення соціального статусу. В даному випадку мова йде про ефект насичення, який був експериментально підтверджений в 70-ті роки: доведено, що мотивація економічної діяльності має нелінійний характер («на стадії новизни економічної діяльності мотивація прискорено зростає з ростом стимулу, а на етапі комфорту – уповільнює зростання») [7, с. 172].

Не випадково, що в розвинених європейських країнах сучасне бізнес-середовище характеризується як особливий, новаторський, антибюрократичний стиль господарювання, в основі якого лежить постійний ризик нових можливостей, орієнтація на інновації, вміння залучати і використовувати для вирішення поставленого завдання ресурси з найрізноманітніших джерел.

Досить коротка історія бізнесу в Україні разом з тим характеризується і великим динамізмом. Відроджене на рубежі 80-х – 90-х років, бізнес-середовище сьогодні грає ключову роль в економічному розвитку країни і вирішенні соціальних проблем.

Під час розкриття питання, щодо сутності бізнес-середовища і історії його теоретичного осмислення в Україні, слід враховувати три обставини.

По-перше, даний інститут не так давно став легітимним (в порівнянні з країнами Європи, де певний

бізнес має історію багатьох поколінь). Підприємницька діяльність ще не в певній мірі інституціоналізована, межі цього шару дуже розпливчасті.

По-друге, існує різниця в підходах до бізнес-середовища з точки зору юриспруденції і з точки зору інших соціально – економічних наук, таких як економічна теорія, соціологія тощо. І також здійснення бізнес-функцій в Україні трактується досить вільно, і найважливішим моментом її вважається «отримання прибутку». У зв'язку з цим до індивідуальних бізнесменів зараховують вуличних торговців і т.д., що не відповідає описаним вище характеристикам бізнесмена як людини, що володіє нестандартним мисленням. Дане спотворення терміну в законодавчих актах пов'язано, на нашу думку, з неможливістю економічної політики держави забезпечити зайнятість населення та гідну соціальну допомогу.

По-третє, трансформація економіки України збігається в часі з глобальними змінами в розвинених країнах, які виступили на поріг інформаційного суспільства. «Найважливішою рисою постіндустріального суспільства стає наростання надекономічних цінностей» [8, с. 142-146].

Відбувається поступова, але досить чітко виражена деекономізація розвитку суспільства. Це знаходить своє вираження в дематеріалізації багатства, структури виробництва, переорієнтація характеру праці в бік соціокультурної сфери, зміна структури потреб.

Таким чином, надекономічна домінантна української соціокультурної традиції тісно переплітається зі все більш вузькими постеконімічними тенденціями сучасного розвитку. Слід зазначити, що за своїми характеристиками українські соціокультурні цінності зникаються з цінностями інформаційного суспільства і в цій якості можуть бути дуже перспективними. Український бізнесмен, його ціннісна орієнтація, потенціал, який він несе стає певним благом для розвитку цивілізації або регіону.

Зі світового досвіду відомо, що бізнес (великий, середній, малий) грає ключову роль в забезпеченні ринкової соціальної орієнтації ринкової економіки, в досягненні балансу між ринковою ефективністю і вирішенням соціальних проблем. Однак висока соціальна значимість бізнес-середовища починає проявлятися лише за умови, коли підприємства створюють певні обсяги продукції, що впливають на основні соціально – економічні показники регіону.

Як відзначав ще М.І. Туган-Барановський, зростання доходів населення залежить перш за все від продуктивності суспільної праці. Якщо підвищується продуктивність суспільного продукту, що підлягає вирішенню між різними соціальними групами. «Зростання продуктивності суспільної праці призводить до того, що загальна сума суспільного продукту зростає. Це надлишковий продукт відповідно збільшує загальну суму суспільного доходу, і завдяки цьому всі суспільні доходи можуть одночасно зрости...» [9].

Підтверджуючи цю думку, Небрат В.В. в доповіді «Підприємництво і держава: ретроспектива інституційної взаємодії» в Україні пише: «Якби ми не оцінили роль різних кіл бізнесменів в галузях економіки країни, кінцевою оцінкою ефективності підприємницької діяльності є: зростання продуктивності праці, темпи розвитку економіки, технологічне оновлення виробництва [10]. Це дійсно так. Ефективність здійснення ділових функцій означає розвиненість конкуренції на багатьох ринках і існування адекватного ринкового середовища і, отже, сприяє

економічному зростанню та підвищенню добробуту регіонів.

Виходячи з вище окресленого, соціальну результативність управління ділових функцій в регіональному розрізі необхідно характеризувати наступним комплексом показників: підвищення рівня вливань у бюджет регіону, падіння рівня безробіття; приріст доходів населення регіону; Досягнення цих найважливіших речей веде до зростання якості життя соціуму регіонів. Саме завдяки найбільш вагомим соціальним ефектам від ефективної діяльності бізнес-спільноти регіону, таким як зростання доходів до бюджетів усіх рівнів та зменшення безробіття, управлінський апарат отримує можливість долати безліч соціальних задач і проблем регіону.

У зв'язку з цим тенденція зі словом «бізнесмен» – сьогодні набуває позитивного сенсу. На підставі Центра соціальних досліджень «Софія» проведеного в 2014 р. на базі соціологічного опитування слово «бізнесмен» подобається майже 70% опитаних, тоді як в 2005 р. таких відповідей було трохи більше половини (точна цифра – 53,6%). До речі, при оцінці соціальної ролі бізнесменів на перше місце, останнім часом, стали висувати те, що вони дають людям робочі місця. В даний час частка прихильників такого підходу перевищила 50% і він отримав деяку перевагу над традиційним для радянської епохи уявленням про бізнес-середовище як експлуатації чужої праці [11].

За даними проекту «Ініціатива «EU4BUSINESS» в Україні» на сьогоднішній день близько 20% ВВП України виробляється за рахунок малих і середніх підприємств, на яких зайнято більш ніж 4 мільйони людей [12].

Однак дані цифри недостатні для нормального функціонування економіки України сьогодні. Слід зазначити, що в цивілізованих країнах тільки малий бізнес виробляє до 50% ВВП, забезпечує близько 70% загального числа робочих місць [13]. Залучення додаткового підприємницького потенціалу в економіку – необхідна умова для соціальної, так і економічної сфер народного господарства. У зв'язку з цим стратегія створення сприятливих умов для розвитку бізнес-середовища повинна розглядатися як стрижневий елемент соціально – економічної політики країни в цілому. Причому виявлена чітка пряма залежність між інвестиціями в високотехнологічні комплекси, активізацією підприємницької діяльності та економічним зростанням регіону.

В основі економічного зростання лежить два логічно пов'язаних процеси. Перший: збільшення масштабів і підвищення ефективності виробництва на базі сформованих в країні та її регіонах технологічних укладів. Другий: створення виробництва нових товарів або підвищення ефективності старих виробництв в результаті зміни технологічних процесів. Вони можуть відбуватися одночасно, але, як правило, цей процес починається тільки тоді, коли вичерпані можливості першого. У промислово-розвинених країнах вичерпання можливостей зростання в рамках індустріальної економіки, тобто на базі переважно четвертого технологічного укладу, стало відчутним вже на початку 70-х рр. XX ст. Приблизно чотири останніх десятиліття всі країни переживають масовий перехід до п'ятого технологічного способу виробництва, що веде до зміни самого змісту або якості розвитку ділового середовища регіону.

Висновки з проведеного дослідження. Підсумовуючи, підкреслимо, що тільки завдяки погляду в історію становлення об'єкта дослідження мож-

ливо з`ясувати певні причини та обставини проблематики, з якою вимушений стикатися сучасний бізнесмен. Доведено, що нагальна необхідність спрогнозувати, передбачити можливі перспективи розвитку ділового середовища регіонів України у всій їх різноманітності, може бути вирішена тільки з позицій розуміння історичних особливостей його формування.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Водотика Т. С. Підприємництво в Україні // Енциклопедія історії України : у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. ; Інститут історії України НАН України. – К. : Наук. думка, 2011. – Т. 8 : Па – Прик. – 246с. – ISBN 978-966-00-1142-7.
2. Пачковський Ю. Ф. Соціопсихологія підприємницької поведінки і діяльності. – Львів: Світ, 2001. – С. 144-145.
3. Бутко М.П. Економічна психологія. [текст] навч. посіб. / За заг. ред. Бутка М.П. . / Бутко М.П., А.П. Неживенко, Т.В. Пепа – : «Центр учбової літератури», 2015. – 232 с.
4. Долан Э. Дж., Линдсей Д. Е. Рынок: микроэкономическая модель. СПб., 1992. Гл. 6. – С. 134-162.
5. Щедровицкий П.Г. Понятие рынка в системомыследеятельностном подходе // «Программирование культурного развития: региональные аспекты», Вып. Л, 1993. С. 20-58.
6. Веблен Т. Теория праздного класса. М.: Прогресс, 1984. С. 104.
7. Космина О.А. Руйнівню-творча місія пасіонаріїв // ЕКО 2005. № 10. С. 172.
8. Фінагіна О. В. Соціальні трансформації та особливості їх інституціоналізації в українському суспільстві / О. В. Фінагіна, В. В. Поддубняк // Управління проектами та розвиток виробництва. – 2011. – № 4. – С. 142-146.
9. Туган-Барановский М.И. Основа политической экономии. Спб., 1911. С. 468.
10. Небрат В. В. Підприємництво як рушійна сила суспільного прогресу : матеріали круглого столу (Київ, 1 грудня 2015 р.) / НАН України, ДУ «Ін-т екон. та прогноз. НАН України». – Електрон. дані. – К., 20156. – 84 с. – Режим доступу : <http://ief.org.ua/docs/scc/1.pdf>.
11. Результати соціологічного дослідження «Економічні орієнтації населення» // Центр соціальних досліджень «Софія». Режим доступу: <http://www.sofia.com.ua>.
12. Проект «Ініціатива «EU4BUSINESS» в Україні» Режим доступу: // <http://www.eu4business.eu/uk>.
13. Український бізнес портал. Режим доступу: <http://ubp.com.ua>.